

Руслан ДОРОШЕВИЧ,
аспірант кафедри політології
і державного управління ДВНЗ «УжНУ»

СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

У статті здійснюється порівняльний аналіз політичної культури України та Росії. З'ясовуються основні спільні та відмінні риси політичної культури обох країн. Робиться висновок, що політична культура України і Російської Федерації є змішаною.

Ключові слова: політична культура, Україна, Росія, політичний плюралізм, політична індиферентність громадян, ментальність українців і росіян.

В статті проведено сравнительный анализ политической культуры Украины и России. Выявлены основные общие и отличительные черты политической культуры обеих стран. Сделан вывод, что политическая культура Украины и России является смешанной.

Ключевые слова: политическая культура, Украина, Россия, политический плюрализм, политическая индифферентность граждан, ментальность украинцев и россиян.

The political culture of Ukraine and Russia were compared and analyzed in this article. The main common and different features of both countries are determined here. It is concluded, that the political culture of Ukraine and Russian Federation are mixed.

Keywords: political culture, Ukraine, Russia, political pluralism, political indifference of citizens, mentality of Ukrainians and Russians.

Поняття політичної культури є базовим у вивченні та аналізі процесів демократичного політичного розвитку. Сформулюємо визначення, що ж таке політична

культура в сучасному розумінні. Політична культура – це сукупність різноманітних форм політичної свідомості та поведінки, характеру та способів функціонування політичних інститутів у рамках певної політичної системи, які проявляються в діяльності суб'єктів політичного життя суспільства [8]. Політична культура є невід'ємною частиною загальнонаціональної культури людства.

Україна, як і Росія, на сьогоднішній день пройшла доволі складний шлях від монолітної політичної культури до плюральної. Попереду на Україну та Росію ще чекає процес формування відчуття культурно-історичної єдності. За 24 роки своєї незалежності Україна оновила базові елементи політичної культури, цінності, орієнтації та методи політичної діяльності. Росії це зробити так і не вдалося. Українське суспільство після Революції Гідності поступово починає звикати до політичного плюралізму, свободи слова та можливості вільно висловити свою власну думку. Звертаючи увагу на те, що на Сході України зараз війна, поступово стає нормою засвоєння світового досвіду, все більше зростає почуття залучення України до світового політичного процесу (у 2015 році Україна стала тимчасовим членом Ради Безпеки ООН). Однак, попри всі ці позитивні зміни, дає про себе знати радянська тоталітарна політична культура, яка трансформується у нову систему цінностей у вигляді відчуженого ставлення до офіційних політичних цінностей та інститутів. У Росії ситуація ще жахливіша. Радянська культура продовжує функціонувати, її ніхто не намагається змінювати, навпаки: влада намагається усіма можливими шляхами зберегти цю культуру.

Україні та Росії притаманний низький рівень політичної культури як політичної еліти, так і соціуму. За типологією політичної культури Г. Алмонда й С. Верби, у сучасній Україні та Росії переважає підданська політична культура. В Україні активістська та громадянська культури, на жаль, знаходяться на низькому рівні свого розвитку, у той час, як у Росії її взагалі немає.

Суспільство України і Росії є слабо структурованим. Ще недавно воно пережило радянські зміни системи цінностей, нечітко структуровані такі суспільні інтереси, як ставлення до власності, основних демократичних цінностей, минулої та сучасної історії, конфесійних факторів.

Політична культура обох держав продовжує зберігати свій консервативний характер, який сформувався ще за тоталітарної доби. На формування ментальності українців впливає багатомісний бездержавність та територіальна розчленованість, різнополісні ціннісні орієнтації і поглиблення процесів політичного розмежування. Ментальність же росіян навпаки сформувалася на імперіалістичних принципах загарбання територій та поневолення інших народів, що сприймається росіянами як позитивний процес формування могутньої слов'янської держави.

В Україні спостерігається політична індиферентність громадян, соціальна апатія, різноманітні рецидиви конфронтаційного мислення, руйнування моральних цінностей, нехтування основними принципами демократії. Нині політична культура України все більше набуває демагогічного забарвлення і популізму. Це підтверджується популістськими гаслами політиків; відходом від конструктивного принципу у співпраці різних політичних сил; обіцянками, які насправді неможливо реалізувати в житті; появою політиків-демагогів, які акцентують увагу на національних почуттях громадян; поширенням серед населення неконструктивного способу мислення. У Росії ж поряд із вищезазначеними явищами кризова економічна кон'юнктура створила підґрунтя для відтворення в масовій свідомості таких традиційних цінностей, як: колективізм, посилення етатистських настроїв, персоніфікація, централізація влади [2, с. 17]. У структурі ціннісних орієнтацій населення Росії та України домінують й інші стереотипи авторитарного суспільства: конформізм, низький правовий рівень, відсутність толерантності, перевага матеріальних цінностей над ду-

ховними. Всі ці проблеми обумовлені нерозвиненістю політичних інститутів обох держав, низькими темпами реформ та незначним часом, який суспільство прожило в умовах демократичних норм і цінностей. Одними із ключових спільних особливостей політичної культури України та Росії є їх фрагментарність і регіоналізм.

Як у Росії, так і в Україні рівень протистояння субкультур дуже високий, що дає підставу говорити про «внутрішній розкол» їхньої політичної культури, існування протиріччя між її сегментами. Протистояння субкультур – історична традиція політичної культури Росії, яка бере свій початок ще з часів хрещення Русі. Згодом це протистояння поширюється і на Україну. Саме культурне різноманіття Росії та України (особливо східних і західних регіонів) не дає можливості виробити єдині цінності політичної культури, забезпечити її внутрішню цілісність. У Росії ситуація ще складніша... На сьогоднішній день в Росії існують кардинальні відмінності в масовій свідомості та поведінці виборців національних анклавів, Півдня і Центру Росії. Це дає підставу говорити про поділ російського електорального простору на неконкурентні регіони з елементами авторитарної політичної системи та на демократичні, які демонструють живий політичний процес з реальним суперництвом двох або більше кандидатів. В середині кожного типу електорального простору існує своя диференціація. Так, серед недемократичних регіонів варто звернути увагу на «заповідники» радянської моделі голосування із значними ресурсами керованого електорату, де відсутнє реальне суперництво між кандидатами та обмежений вибір (наприклад, національні суб'єкти Російської Федерації – Татарстан, Башкортостан, Калмикія, Чеченська Республіка, Мордовія) [7]. Інша група складається з тих регіонів, які формально належать до демократичних, але відрізняються сильною владою місцевого лідера чи номенклатурної еліти, відсутністю

реальної опозиції, яка здатна змінити існуючу владу (наприклад, Саратовська та Московська області). Що стосується демократичних регіонів, то тут існує поділ за такими критеріями, як: рівень опозиції до Центру, ступінь згуртованості чи конфронтації регіональних еліт, рівень активності населення.

Системними факторами творення регіональних субкультур як України, так і Росії виступають: стійкі традиційні цінності, особливості національного характеру, рівень розвитку самосвідомості, геополітичний статус регіону, соціально-економічні передумови. Соціально-економічні передумови відіграють основну роль у формуванні стереотипів свідомості, форм поведінки виборців. Диспропорції в економічному розвитку територій поглиблюються у міру утвердження ринкових відносин в економіці цих країн.

Тепер давайте з'ясуємо, що є спільним і відмінним у ментальності українців та росіян. Ментальність українців є визначальним фактором впливу на формування таких основних рис політичної культури, як: волелюбність, демократизм, миролюбність і толерантність. Виникає питання: що в ментальності української нації є визначальним?

Український вчений В. Янів з цього приводу зазначав, що: «українці за своїм психологічним складом є народом західного (тобто європейського) типу, тоді як росіяни – східного (азійського)» [3, с. 230]. Так, для європейських народів характерним є гармонійний тип розвитку духовності людини: розуму, почуттів і волі. Ці духовні компоненти перебувають у постійному активному впливі один на одного, вони є динамічними, але одночасно перебувають у рівновазі. Це, у свою чергу, породжує постійний динамізм європейця. Особливості українського індивідуалізму В. Янів пояснює геополітичною, культурною та психологічною «межовістю» України. Що це означає? Україна – це одна із найвіддаленіших від Західної Європи країн, яка перебуває на межі двох світів

– Східного та Західного. Звідси постійний вплив східної культури, якій властива перевага почуттів над розумом і волею. Саме тому український індивідуалізм не контрольований розумом, він не опанований волею і надто керується почуттями, що закономірно призведе до жахливих наслідків.

Причину цього можна висловити таким відомим твердженням: «в неволі ми опинилися тому, що надто любимо волю». Ще одним цікавим підходом до розкриття особливостей української психіки є підхід, запропонований О. Кульчицьким. Так, він підкреслює, що в історії українського народу особливу увагу слід звернути на так звані «межові ситуації». Сюди вчений відносить – «загрози смерті», «випадковості», «терпіння», які виникали в результаті особливого геополітичного становища України. У зв'язку з цим можливі були два варіанти реакції на це: «авантюрно-козацький» (його ще називають героїчним) і стиль «притаєного існування» (пасивне ставлення до навколишнього світу). У цьому підході до пояснення сутності української ментальності спостерігається біполярна модель, що включає лицарсько-козацький і пасивно-споглядальний типи ставлення до світу та життя. Ці типи то чергуються в часі, то існують паралельно. У сфері політики ці ментальні риси втілюються в бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та самостійність України, в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу та держави [4, с. 88].

У Росії ментальність багато в чому уподібнюється їхньому розумінню поняття свободи. Так, свобода як ліберальна цінність розглядається в Росії у якості можливості бути самому собі господарем. Такі цінності, як права людини та громадянина, захист демократії не мають пріоритетного значення. Демократична система розглядається як неадекватна потреба в стабільності. Особливістю політичної поведінки росіян є високий рівень абсентеїзму з економічною основою, що набуває

рис соціального протесту як реакція на незадоволеність результатами реформ і впливає на трансформацію образу політичного лідера.

В цілому у Російській Федерації панують сильні етатистські традиції і пов'язаний з ними стереотип очікування від держави в особі чиновників позитивних змін. Росіяни вважають, що права громадян повинні захищати президент та депутати. Самі індивіди не повинні цим займатися. Російське суспільство не готове до активної самоорганізації для захисту власних інтересів, до особистої відповідальності, а демократія якраз і передбачає можливість захисту громадянами своїх прав і свобод особисто.

Соціопсихічний чинник також є одним із складових ментальності українців і росіян. Українці протягом всієї історії вважалися хліборобською нацією. Їм властива «селянська психологія», яка проявляється у схильності творити малі інтимні групи-спільноти, для яких характерні перш за все почуттєва близькість, симпатії, співчуття. Цей соціопсихічний селянський чинник підсилюється індивідуалізмом українців, який виявляється в схильності до громадоцентризму, розколів політичних партій та інших масових об'єднань, у відсутності вмінь і бажання виробляти загальнонаціональні політичні програми. Росіяни ж навпаки звикли жити за рахунок когось, колективізм у праці для них – запорука успіху. Індивідуалізм як такий у росіян відсутній.

Свій підхід до пояснення української ментальності висловив В. Кизима. На його думку: «Некласичність української ментальності впливає з історичної маргінальності українського суспільства» [3, с. 231]. Особливістю України є те, що вона не була ніколи ні центром, як, до прикладу, Росія, ні периферією, вона практично завжди перебувала між різними державно-політичними полюсами, у центрі їх протистояння та боротьби, а її територія переходила до складу то однієї, то іншої дер-

жави. Звідси й характерні для України нестійкий стан, постійні політичні маневри та балансування на межі ризику. Впливом маргіналізму на ментальності українського народу пояснюється наявність у політичній культурі різноманітних субкультур, які орієнтуються на цінності сусідніх націй та держав. Цією ж концепцією можна пояснити феномен «двох орієнтацій» України. Суть цього феномену полягає у боротьбі двох позицій, представники яких у кризових суспільних і політичних ситуаціях схильні надавати більшого значення або власному народу або зовнішнім силам.

Маргіналізм спостерігається і в українській національній ідеї. Протягом століть українці мріяли про звільнення від впливу та політики своїх сусідів. Можна стверджувати, що орієнтація на «незалежність від» є базовою ментальною настановою, котра спрямовує активність українців на подолання існуючого стану речей. Українська нація, яка довгий час перебувала під іноземним гнітом, зазнала значного впливу на розвиток своєї культури. Культура, яка піддавалася тривалому і тотальному нищенню, набуває нових ментальних рис, серед яких: мімікрія (здатність пристосуватися до чужих порядків), консерватизм як захист і збереження власних етнічних рис, комплекс «меншовартості», формальне сприйняття суспільних ідеалів і норм.

Жителям Росії притаманне общинне світосприйняття, сильна орієнтація на державу, скептичне ставлення до демократичних цінностей, пріоритет афективної сфери над раціональною, катастрофізм як природна реакція на кардинальні зміни системи, суспільні катаклізми, повний правовий нігілізм; відсутність базового консенсусу в політичній поведінці громадян, низька толерантність, перманентна фрагментарність і крайня гетерогенність.

Як показує нам приклад з Україною, політична культура поневоленої нації характеризується конформізмом, забуттям власних традицій, збереженням чу-

жоземних цінностей, посиленням аморальних виявів та рабської психології.

Отже, ментальність української нації деформується під впливом Росії. У психіці українців продовжують функціонувати корінні національні ментальні риси, проте на них починають впливати набуті в умовах неволі ментальні настанови, які все більше деформують, а згодом і витісняють компоненти національної ментальності. Такий же процес відбувається і з політичною культурою. На сьогоднішній день в українській політичній культурі функціонує стійкий компонент проросійської субкультури.

У Російській Федерації паралельно відбувається посилення прагматичних настроїв електорату, пріоритетною стає «економічна модель» голосування, при якій у політичній свідомості його носіїв зміцнюється стереотип довіри партіям і кандидатам, виходячи з оцінок ситуації за час їх перебування при владі. Встановлюється пряма залежність між положенням в економіці і результатами виборів. Американські політологи А. Кемпбелл, Ф. Конверс, У. Міллер характеризують такий склад свідомості як «рівень природи часу» [7].

Процес досягнення політико-культурної однорідності в Україні та Росії ускладнюється об'єктивними причинами: диференціація регіонів за економічними показниками; за етноконфесійним складом, за історико-культурними традиціями. Суб'єктивними факторами проблеми досягнення політико-культурної однорідності є позиції центральної і місцевої влади в цьому питанні.

У останнє десятиліття перед центральною владою України і Росії стоїть дилема: або впровадження єдиного демократичного стандарту виборчих процедур, долаючи опір місцевих еліт і ризикуючи спровокувати відокремлення низки суверенних територій, або шлях поступок регіонам і деформації виборчої системи (у суб'єктах Федерації з урахуванням регіональної специфіки). Росія

скористалася моментом і зробила те, що вона робила з територією України протягом всієї історії. Результатом такої невизначеності влади в Україні стала втрата Криму та Луганської і Донецької областей.

У Росії та Україні існує плюралізм на рівні місцевої влади. Проте у Росії знову проявляється тенденція уніфікації політико-культурного простору, але вже на ідеологічній основі. Головною перешкодою на цьому шляху є архаїчні й неефективні технології державного управління, величезна роль адміністративного фактора, високий ступінь навіюваності масової свідомості росіян, несформованість демократичних цінностей. Демократичність окремих регіонів Росії носить переважно штучний характер. Вони мають абсурдний вигляд на тлі вкрай низьких показників життя в порівнянні із загальноросійськими. Усе це результат цілеспрямованої політики Кремля щодо формування міцної вертикалі влади. Федеральна влада залишається єдиним джерелом матеріальної підтримки (зарплата, дотації, допомоги, пенсії).

Отже, можна зробити висновок, що російська та українська політична культура є змішаного типу, що поєднує в собі традиційні (авторитарні) і демократичні цінності. Головна відмінність між ними – в Україні тепер домінують демократичні цінності, а в Росії – авторитарні. У Росії роль демократії є незначною і мінімальною, у той час як в Україні традиційні норми все ще не подолані, і також знаходять часткову підтримку. Деякі дослідники розглядають політико-культурну ситуацію в сучасній Росії та Україні як «конфлікт демократичної форми і авторитарного змісту». Співіснування їх приводить до утвердження «керованої демократії» як досконалої політичної системи, що поєднує авторитарні і демократичні елементи.

Об'єктивна ситуація в Росії швидше за все дає нам підстави говорити про існування авторитарного режиму, на відміну від України, де продовжує зміцнювати свій потенціал демократія. У Російській Федерації західні

цінності функціонують частіше на теоретичному і пропагандистському рівнях, в реальному ж процесі пріоритет залишається за традиційними нормами. В Україні ситуація навпаки: західна демократія дедалі більше втілюється на практиці, у той час, як традиційні цінності отримують роль переважно теоретичних засад.

Список використаних джерел

1. Алмонд Г. Громадянська культура: політичні установки і демократія в п'яти країнах / Габріель Алмонд, Сідней Верба. – М: Думка, 2014. – 500 с.
2. Береза С.В. Особливості політичної культури як частина загальної культури суспільства: сучасні виміри / С.В. Береза // Теорія та історія держави і права. Філософія права. – К. – 2009. – № 4. – С. 15–19.
3. Волянська О. Компоненти національної ментальності в контексті базових соціально-політичних цінностей української політичної культури / О. Волянська // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – № 8. – 2011. – С. 230–232.
4. Нагорний В. Сутнісні проблеми політичної культури України / Віктор Нагорний // Політичний менеджмент. – №5. – 2006. – С. 83–94.
5. Нікітенко В.О. Формування політичної культури в контексті геоціннісної проблематики / В.О. Нікітенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 59. – С. 83–89.
6. Соловйов А. Політологія: політична теорія, політичні технології / А. Соловйов. — М.: Аспект Пресс, 2003. — 385 с.
7. Лапшина О.Ю. Специфіка політичної культури сучасної Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990200_West_MO_2004_1\(2\)/27.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990200_West_MO_2004_1(2)/27.pdf).
8. Поліщук І. Політична культура: дефініція, структура та функції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=3>